

ÂŞIK SÜMMÂNÎ'NİN “DİLBER SENİN” REDİFLİ ŞİİRLERİNDEN HAREKETLE BAZI TESPİTLER

Özkan DAŞDEMİR*

ÖZET

Divan ve halk edebiyatında “*sevgili*” çok zengin bir anlam dünyasında betimlenmektedir. Özellikle Divan edebiyatında şairlerin sevgili için sıkça kullandığı “*dilber*” tabiri, bilindiği üzere, güzel kadın anlamındadır. Bu sözcüğün; -özellikle- Erzurum ve çevresinden bazı saz şairleri ve mutasavvıflar tarafından Allah, Hz. Muhammed, Kur’an-ı Kerim ve bazı din büyükleri için kullanıldığı tespit edilmiştir. Böylece, içerisinde “*dilber*” ifadesinin geçtiği her şiir metninde bir kadın sevgilinin tasvir edilmediği; dahası, herhangi bir cinsiyete malik olmayan Tanrı’nın bile birtakım şairler tarafından bu tabirle tasvir edildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dilber, Hz. Muhammed, Âşık Sümmânî, Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi.

SOME DETERMINATIONS FROM THE SOURCE OF THE ‘ÂŞIK SÜMMANÎ’S “DİLBER SENİN” RYHMED POEMS

ABSTRACT

The word “*darling*” in Divan and Folk Literature is depicted in a very rich world of meanings. The expression “*dilber*” which the poets frequently used for “*darling*” especially in Divan Literature, as we know, means “*a beautiful lady*”. It has been determined that this word was used by especially some poets and Sufis from Erzurum and its neighborhood for God, Prophet Muhammad, Quran, and some Islamic scholars. In this

*Arş. Gör., Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. ozkandasdemir@hotmail.com.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

way, we see that “*dilber*” to be found in a poem does not necessarily mean a lady to be loved. Moreover, even God who has no sex can be seen to be depicted as “*dilber*” by some poets.

Key Words: Dilber, Hz. Muhammed, Âşık Sümmânî, Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi.

“*Dil-ber*”, Lügat-ı Cûdî’de “*gönül götürücü, güzel*”¹; Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğünde “*alımlı, güzel (kadın)*”² olarak geçmektedir. Kökeni Farsça olan bu sözcük –bilindiği gibi- edebiyatımızda güzel kadın ve sevgili anlamında pek çok şiirde yer almıştır. Daha eski sözlüklerde “*gönül götürücü*” olarak anlamlandırılan Farsça birleşik sözcüğün zamanla edebiyatımızda “*güzel kadın*” anlamında kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. “*Leylâ ve Mecnûn*” mesnevisinin “*Bu sıfat-ı Mecnûndur ve İbtidâ-yı mihnet-i füzundur*” başlıklı bölümünde Fuzûlî, Mecnûn’u şöyle tasvir etmektedir: “*Bir dil-ber-i serv- kadd ü gül- rûy/ Serv-i hoş- rû gül-i semen- bûy*” (Servi boylu ve gül yüzlü bir dilberdi; hoş bir servi, yasemin kokulu bir güldü).³ Burada Fuzûlî’nin Mecnûn için “*dil-ber*” sözcüğünü kullanması o tarihte kavramın henüz Farsça etimolojisinden uzaklaşmadığını göstermektedir. Oysa 16. yüzyıldan başlayarak Karacaoğlan başta olmak üzere Anadolu halk ozanları tarafından bu sözcük lirik şiirlerde artık “*güzel kadın*” olarak kullanılmaya başlanmıştır. Farsça etimolojisinden bu şekilde uzaklaşarak anlam daralması sonucu sadece kadın sevgililer için kullanılan bu tabir kanımızca Erzurumlu Emrah’ın etkisiyle bu defa bir anlam genişlemesine uğramıştır.⁴ Allah, Peygamber, Kur’an-ı Kerim ve bazı din büyükleri için bu ifadenin kullanılmasına –özellikle- Erzurum ve yöresinden bazı âşıklar ile yine Erzurumlu Hâce Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe)’nin dîvânında rastlanması bunun mahalli bir kullanım olduğu yönündeki düşüncemizi kuvvetlendirmektedir.

Âşık Sümmânî 1860 (bazı kaynaklara göre 1861⁵ veya 1862⁶)- 1915 yılları arasında yaşamış bir saz şairidir. Şiirlerinde

¹ İbrahim Cûdî Efendi, Lügat-ı Cûdî, Haz.: İsmail Parlatur, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar, TDK, Ankara 2006, s. 85.

² Türkçe Sözlük, c. 1, TDK, Ankara 1998, s. 589.

³ Fuzûlî, Dâstân-ı Leylî vü Mecnûn, Haz.: Muhammed Nur Doğan Çantay Kitabevi, İstanbul 1996, s.100.

⁴ Emrah ile ilgili tespitimiz için 34 numaralı dipnota bakınız.

⁵ Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri), TDK, Ankara, Haziran 1989, s. 218.

⁶ Abdulkadir Erkal, Âşık Sümmânî, Fenomen Yayınevi, Erzurum 2007, s. 11.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

tasavvufi bir derinlik ve klasik Türk şiirine has üslup özellikleri yer alan Sümmânî'nin divani türüyle yazdığı üç şiir bazı tespitlere ilham kaynağı olması bakımından önemlidir. Söz konusu üç divanisinde Sümmânî, Peygamber'e olan sevgisini coşkunun bir lirizm ve tasavvufî bir derinlikle terennüm etmiştir. Öyle ki tahsili hakkında bilgi sahibi olmadığımız âşığın bu şiirlerinde geçen *hükm-i Süleymân*, "*nüşhâ-i kübrâ*", "*Vedduha Vellely*", "*bâb-ı Firdevs-i âlâ*", "*allemel esmâ*", *levleke levlek*" gibi birtakım ifadeler bile, daha ilk bakışta onun ilmî derinliği hakkında bize bazı ipuçları vermektedir. Dikkate değer olan husus; Sümmânî'nin, üç divanisinde ve bazı şiirlerinde Peygamber'e "*dilber*" sözcüğüyle sesleniyor olmasıdır. Âşık Sümmânî'nin Peygamber'e atfettiği üç divanisini örnek olarak görelim.⁷

1

Ta ezel teslim olmuşum râhına dilber senin
Açaydım cemâlin için âyine dilber senin
Kondu adalet mülküne nice hükm-i Süleymân
Yetişmedi asla kimse pâyna dilber senin

Metheylemiş âyet ile cemâlin izzetini
Nüşhâ-i kübrâ eylemiş ol hûbun ümmetini
Pehlivanlar harceylese pazuda kuvvetini
Hâşa kimse dayanamaz yanına dilber senin

Feth-i bâb ettin cihânı Haydar-ı Ali ile
Damadın Murtaza, ceddin izzet-i veli ile
Dost seni metheylemiş Vedduha Vellely⁸ ile
Ya niçin âşık olmayam yüzüne dilber senin

Sensin cümle ârifânın dü cihânda bürhani
Sensin on sekiz bin âlem mülkünün dost hubânı
Güzellikte mahbup idi Mısır Elinin sultanı
Yine tay olmadı hâşa muyuna dilber senin

⁷ Kimi derleme, kimi aktarma olan metinlerden yazı boyunca verdiğimiz örneklere imlâ açısından müdahale etmedik.

⁸ Kuşluk vaktine andolsun." "Geceye andolsun." Sahih rivayetlere göre Hz. Peygamber'e bir süre vahiy gelmez. Bunu duyan ve fırsat bilen müşrikler "Rabb'i onu bıraktı, ona darıldı." Derler, inananlar arasında fitne çıkarmaya çalışırlar. Bunun üzerine bu süre indirilir. Birtakım sebepler yüzünden vahyin bir süre gecikmesi Hz. Peygamber'i çok üzer. Yüce Allah kulu ve elçisi Hz. Muhammed'i yalnız bırakmadığını, güneşin parlayıp yükselmeye başladığı, gündüzün en genç zamanı olan kuşluk vakti ile her şeyin rahat ve huzura kavuştuğu, karanlığın çöktüğü geceye yemin ederek şöyle buyurur: "Kuşluk vaktine andolsun. Durgunlaştığı zaman geceye andolsun ki, Rabb'in seni bırakmadı ve sana darılmadı. Elbette senin sonun, ilkinden iyidir. Rabb'in sana verecek ve sen razı olacaksın (üzülme). (Duhâ, 93/1-5) Bkz.: Mehmet Yılmaz, Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 164.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

*Vâsılı dosta yetiştin mübarek kadem ile
Sevdiğin aşkınla şad et bizi de ol dem ile
Bab-ı Firdevs-i Âla'da Asiye, Meryem ile
Lütfunla davet eyle, toyuna **dilber** senin*

*Eğer nebi eğer mürsel cümle zât-ı zernişân
Nuh, Halil, Musa ve İsa, Davut oğlu Süleyman
Eğer âlim eğer âşık meğer dertli dervişân
Cümlesi yüz sürmek ister pâyine **dilber** senin*

*Sen muhabbet madenisin ilmile imlâ ile
Gönül şehrinin şaz etmiş Allâmel Esmâ ile
Yâr pazarın kadim eyle Sümmânî gedâ ile
Cemalin nur-ı Hüda'dır boyuna **dilber** senin⁹*

2

*Haddi midir ere kimse ahvâline **dilber** senin
Rütbede edemez kimse kemâline **dilber** senin
Kaftan kafa ziyâ verir semada şems ü kamer
Onlar da mübtelâ olmuş cemâline **dilber** senin*

*Derdimin de dermânısın cümle bâ-y u gedânın
Lezzet-i sükkâr ezilmiş dilinde **dilber** senin
Aynasısın sen ol lezzet-i nûr-ı Hüdâ'nın
Hüccet-i burhân verilmiş eline **dilber** senin*

*Haddim midir methedeyim seni ben izzet ile
Methin bana kabahattir bin etsin dikkat ile
Hak seni zülfün methylemiş kelâm-ı âyet ile
Veddüha Vellelyli indi teline **dilber** senin*

*On iki ilmin bendinde sultân-ı evliyâsın
İlm-i ledünni zâhirde mahbûb-i kimiyâsın
Sümmânî bâbında kulam hâtemü'l enbiyâsın
O ne cândır fedâ olmaz yoluna **dilber** senin¹⁰*

3

*Tarih seksen dokuz düştüm peşine **dilber** senin
Yandım âh-ı âteşine yanaram **dilber** senin
Halkeylemiş cem eylemiş ol cânânı kübrâya
Yedi kavmin inzal olmuş yaşına **dilber** senin*

⁹ Mehmet Kardeş, Meşhur Saz Şairi Âşık Sümmânî, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1963, s. 112- 113.

¹⁰ Abdulkadir Erkal, *age.*, s.396.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

*Kudret kuşağı bükülmüş beline sevdiğimin
Lezzet-i sükkâr ezilmiş diline sevdiğimin
Ümmeti burhan eylemiş verilmiş eline sevdiğimin
Bin bir kere müy saçılmış başına **dilber** senin*

*Amine hamile kaldı yahudan-ı enveri
Levleke levlek¹¹ buyurmuş bu cihânın muhtârı
Affımıza sebep olan enbiyalar serveri
Ne cândır hâlis olmayan izine **dilber** senin*

*O yâr aşkını artırsın Sümmânî'nin efkârını
Fedlim le içinde gözlerimin ihsânını
Kararım yok Resûlullah isterim dilberimi
Gece gündüz düş olmuşam peşine **dilber** senin¹²*

Sümmânî'nin bazı şiirlerinde "dilber" sözcüğü açık seçik bir biçimde Hz. Muhammed ya da Hz. Ali için kullanılır:

*"Kulundur Sümmânî bâbında **dilber**
Aşkın dükkânından hisseyi ister
Dediler muteber bir delil göster
Dedim hüccet Vedduhâya bağlandı."*¹³

Bu dörtlükte "vedduhâ" ifadesi ve buraya alınmayan bir önceki dörtlükte yer alan "İki mim bir ha dala bağlandı" mısrasında "Muhammed" sözcüğüne atıfta bulunulması "dilber" sözcüğüyle Peygamber'in kastedildiğini göstermektedir.

*"Derdime tabibsin sevdiğim **dilber**
Koyma melûl mahzûn biçâre beni
Yoktur cihânda senin gibi **dilber**
Meylim müştâk etme ağıyâre beni"*¹⁴

dörtlüğüyle başlayan şiirin devamındaki "Damadın şehriyâr sâki-i yâver" ifadesiyle Hz. Muhammed'in kastedildiği görülüyor. Bir başka şiirde Sümmânî bu tabiri Hz. Ali için de kullanmıştır:

*"O hubân Ali ekberdir
O mahbûb zât-ı serverdir
O **dilber** nur-ı berdârdır
Ehl-i imânı yandırır"*

¹¹ "Lev- lâke lev- lâk le- mâ- halaktü'l- eflâk: Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım."

¹² Abdulkadir Erkal, age., s.397.

¹³ Abdulkadir Erkal, age., s.182.

¹⁴ Abdulkadir Erkal, age., s.196.

Bazı şiirlerde geçen “*dilber*” sözcüğüyle tam olarak kim veya ne kastedilmiştir, bu sorunun kesin cevabını vermek oldukça zor;¹⁵ fakat anlamın tesirinden ve şiirlerin genel dokusundan Sümmânî’nin şiirlerinde sıklıkla kullandığı “*dilber*” ifadesiyle Allah, Peygamber, Hz. Ali ve belki bir mürşidi kastettiğini metinlerin semantik yapısından çıkarabiliriz. Örneğin aşağıdaki dörtlükte erenlerin soyundan olan boyu seksenlik bir sevgiliden bahsediliyor; ancak bu sevgili kimdir?

“Bir *dilber* sevmişem seksenlik boyu
Yeni taze tıfil ağarmış müyu
Sümmânî sevdiğim erenler soyu
Acaba ister mi bizi çarşıda”¹⁶

Kesin bir şey söylenemezse de şu dörtlükte Allah’a, Peygamber’e veya bir tarikat yetkilisine bağlılığın vurgulandığını söyleyebiliriz:

“Bir menzile başa kadar varmasan
Sen o yola kervan olsan ne fayda
Bir *dilberin* makamına konmasan
Hayâl ile mihmân olsan ne fayda.”¹⁷

“*Dilber*” sözcüğü bu şiirde Allah, Peygamber ya da bir mürşit için kullanılmış olmalıdır. Bir başka dörtlükte Sümmânî bu tabiri Tanrı için kullanmaktadır. Şair, ölüm gelip çattığında Allah’ın huzuruna boş gitmekten korkarak şöyle sesleniyor:

“*Dilbere* müştaksın elde nedin var
Desti boş gidilmez cânâna karşı.”¹⁸

Sümmânî bir methiyesinde Kur’an-ı Kerim’i şöyle tasvir etmektedir:

Ben bir *dilber* gördüm, çok belden ince
Sarılıp kucmanın imkânı mı var
Gövdesi ibrişim, yüzünde peçe
Kaldırıp açmanın imkânı mı var

¹⁵ Tasavvufi derinliği ve kapalı üslubu Sümmânî’yi hem zor anlaşılır bir hale getirmekte hem de bu yönüyle onu diğer birçok saz şairinden ayırmaktadır.

¹⁶ Abdulkadir Erkal, age., s.157.

¹⁷ Abdulkadir Erkal, age., s. 158.

¹⁸ Abdulkadir Erkal, age., s. 88.

*Aslını sordum ki huriden değil
Cesette canı yok, bağda gül değil
Bir örük üstünde yüz on dört kâkül
Tarayıp örmenin imkânı mı var¹⁹*

Yalnız iki dörtlüğünü aldığımız bu şiirinde Sümmânî âdeta bir kadın sevgiliye olan aşkını dile getirmektedir. İnce belinden sarılmak, peçesini kaldırıp yüzünü açmak, kâkülünü tarayıp örmek, zülfünün telini çözdürüp açmak istediği sevgilisini ilk bakışta bu şekilde algılamak doğal olabilir; fakat metinde geçen "yüz on dört kâkül", "altı bin altı yüz altmış altı tam" ifadeleri Kur'an-ı Kerim'deki ayet ve sure sayılarına işaret etmekte ve şiirin genel dokusunda Sümmânî'nin "dilber" kavramını Kur'an-ı Kerim için kullandığı görülmektedir.

Orhan Kemal Tavukçu, "Yunus Şiirlerini Ayırt Etmeye Yönelik Bazı Tespitler" başlıklı makalesinde Yunus'un Tanrı için "maşuk" sözcüğünün yanında bu sözcüğün müennes şekli olan "maşuka" sözcüğüne de yer verdiğini ifade etmektedir. "Yunus Emre'nin kendine has kullanımlarından biri de Tanrı (sevgili) ile ilgili ifadelerinde karşımıza çıkmaktadır. Şair bu tarz ifadelerde Tanrı için maşuk kelimesinin yanında bu kelimenin dişil şekli olan maşuka kelimesine de yer vermiştir. Tasavvufta Tanrı'nın sevgili olarak nitelendirilmesi olağan bir durumdur. Ancak bu kavram için maşuk kelimesinin yanında maşukanın da kullanılması herhalde sadece bizim Yunus'a özgü bir kullanım olmalıdır."²⁰ Orhan Kemal Tavukçu'nun Yunus Emre Divânı'nda tespit ettiği örneklerden bir beyit şu şekildedir:

*"Dünyâda Peygamberün başına geldi bu ışık
Tercemânı Cebrail maşukası Hâlıkdur"*

Yunus Emre'de Arapça bir sözcüğün dişil kullanımı Tanrı'ya isnat edilirken, Âşık Sümmânî ve bahsi geçen şairlerde anlam itibarıyla dişil karakterdeki bir sözcük; Allah, Peygamber ve bazı din büyükleri için kullanılmıştır. Bu noktada şairlerimizin doğrudan Yunus Emre'den etkilenmiş olabileceğini söylemek zorlama bir tespit olabilir; fakat tasavvufi yaşayış içerisinde ortak hissedişlerin benzer çağrışımları ortaya çıkarabileceğini söylemek herhalde yerinde bir tespit olacaktır. Ayrıca dikkate değer bir başka husus edebi

¹⁹ Mehmet Kardeş, Meşhur Saz Şairi Âşık Sümmânî Hayatı ve Şiirleri, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1963, s. 111.

²⁰ Orhan Kemal Tavukçu, "Yunus Şiirlerini Ayırt Etmeye Yönelik Bazı Tespitler", Journal Of Turkish Studies, Volume 28/II, 2004, s. 78.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

metinlerde ve günlük hayatta Tanrı için müzekker (eril) isnatların doğal karşılanırken müennes (dişil) isnatların çarpıcı olarak telakki edilmesidir. İslam inancında herhangi bir cinsiyete sahip olmayan Tanrı için cinsiyet isnadı yapmak olanaksız olsa da, Hıristiyanlıktaki teslis inancının etkisiyle Tanrı'ya “*Baba*” isnadı toplumumuzda “*Allah Baba*” tabirinin kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Tanrı'nın eril karakterde telakki edilmesinin altında ataerkil anlayışın, mitolojinin ve pagan inanışların etkili olduğu söylenebilir. Diğer taraftan isimlerin dişil ve eril olarak ayrıldığı diller konuşan toplumların hemen hepsinde Tanrı “O” zamiriyle karşılandığında dişil olan zamir kullanılmaktadır.

Sümmânî'nin, bazı şiirlerinde “*dilber*” sözcüğünü birinci anlamıyla ve alışılmış olduğu şekliyle kadın anlamında kullandığı da görülmektedir. Örneğin, sevdiğinden ayrılmanın verdiği duygularla yazdığı;

“*Bir vakit beraber sevdiğim dilber
Şimdi ayrıldı da ondan ağlarım*”²¹ mısraları,

“*Yol uğradım dilber senin iline*”²²

“*Her sabah her sabah suya giden yâr
Al beni eline altın tas dilber*”²³

mısralarında, Sümmânî'nin “*dilber*” sözcüğünü yaygın anlamıyla kullandığı görülmekte ve bu şiirlerindeki üslubu Karacaoğlan lirizmini hatırlatmaktadır.

Sümmânî'yle aynı çağda yaşamış olan ve kendisiyle tanıştığını bildiğimiz Bayburtlu Celâlî'nin, Hz. Muhammed için söylediği farklı şiirlerden örnek dörtlükler:

“*Celâlî sâildir kapında dilber
Hüsnün pertevinden bir bûse ister
Dediler muteber bir delil göster
Dedim hüccet “Ve'd- duhá”ya bağlamış*”²⁴

²¹ Abdulkadir Erkal , age., s. 221.

²² Abdulkadir Erkal , age., s. 228.

²³ Abdulkadir Erkal , age., s. 270.

²⁴Sümmânî'den benzer bir dörtlüğü yukarıda vermiştik. Tahminimizce “*dilber*” sözcüğünün kullanımında, Bayburtlu Celâlî, ya Sümmânî'den etkilenmiş olmalı ya da Erzurum ve yöresinin bu yaygın kullanımını Bayburtlu Celâlî de bilmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

*Çoktan âşık oldum ben o **dilbere**
İsmin kitap ettim aldım ezbere
İstedim Celâlî yazam deftere
Ülkesi "mim" durağı "mim" kendi "mim"²⁵*

Celâlî'nin, Mandafar²⁶ köyüne giden hâmisî Hacı Mehmed'in damadı Pîrî Bey için söylediği şiiirden bir dörtlük şöyledir:²⁷

*Gökyüzünün kevâkib-i Ülker'i
Hûblar ülkesinin şâh-ı serveri
Gönüller uğrusu **İrem dilberi**
Çin mülkünün hanı safâ gelmişsin²⁸*

Sümmânî'yle aynı çağda yaşamış olan diğer bir şair de dönemin büyük mutasavvıflarından biri olan Erzurumlu Hâce Muhammed Lutfî'dir. Bu zat halk arasında Alvarlı Efe Hazretleri olarak bilinir. Şairin "*Hulâsatü'l- Hakâyık*" adlı divânında "*dilber*" ifadesinin benzer kullanışları dikkat çekicidir. Aşağıdaki gazelde Peygamber'e nispet edilen bu ifadenin örnekleri görülmektedir:

*Gel ey bâğ-ı risâletde gül-i handân olan **dilber**
Gel ey râh-i besâletde şîr-i meydân olan **dilber***

*Gel ey hûrşîd-i ma'nâ kubbe-i irşâdda bî-hemtâ
Gel ey nûr-i hidayetde meh-i tâbân olan **dilber***

*Gel ey üstâd-ı kül senden umarlar feyz-i Rabbânî
Bütün ervah-ı zî-şân cânına cânân olan **dilber***

*Gel ey Ahmed Muhammed Mustafa Muhtâr-ı Mevlâ'sın
Şeb-i Esrâ'da bezm-i vahdete şâyân olan **dilber***

*Gel ey memdûh-i Mevlâ vâstfın Perverdigâr olmuş
Sana vassâf olan kimdir rîh-i Rahmân olan **dilber***

*Seni âlemlere rahmet hemân gönderdi bir Allah
Gel ey mihr-i şefâ'at şevkine zî-şân olan **dilber***

²⁵ Arap harflerinden birisidir. Hz. Muhammed'in adı bu harfle başladığı için tek başına Peygamber'i simgeler.

²⁶ Bayburt'a bağlı bir köy.

²⁷ Bu bilgi için bk: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, Bayburtlu Celâlî ve Şiir Dünyası, M.E.B. Yayınları, Ankara 2000, s. 283.

²⁸ Örnek dörtlükler için bk: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, age., s. 137, s. 138, s. 165.

*Ayağın tozuna kurbân olan Lutfi'ye rahmeyle
Usât-ı ümmetine zât-ı mihribân olan **dilber**²⁹*

Hüseyin Kutlu, “*Hâce Muhammed Lutfî Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*” adlı kitabında Alvarlı Lutfî Efendi'nin babası Hâce Hüseyin Efendi tarafından irticalen söylenen bir gazelin öyküsünü şöyle ifade ediyor: “*Hâce Hüseyin Efendi bu gazeli, Hazret-i Pîr'in büyük oğlu Şeyh Abdulhâdi (Hazret-i Şâh) Hasankale'yi³⁰ teşrif buyurdıkları zaman irticâlen söylemiştir³¹*” Bu gazel³² şu şekildedir:

*“Kadem basdın gönül tahtına sultânım safâ geldin
Dil-i pür- renc ü tâb-ı derde dermânım safâ geldin*

*Kapundur matla-i a'lâ tapundur maksad-ı aksâ
Senindir rütbe-i ‘ulyâ benim şâhım safâ geldin*

*Gel ey **dilberlerin şâhı** melâhat burcunun mâhı
Gedâ'nın hâlini gâhî sorup şâhım safâ geldin*

*Gel ey sultân-ı âlî-şân ki sensin Hüsrev-i devrân
Sana hep bende-i fermân buyur şâhım safâ geldin*

*Gedâî geldi o câne can olsun yoluna kurban
Seâdet tahtına sultân buyur şâhım safâ geldin³³*

Bu tabirin bir din büyüğü için kullanılmasının ilk örneğini herhalde Hâce Hüseyin Efendi vermiş olacaktır ki tarihî gerçeklik de buna uygundur.³⁴ Daha sonra bu kullanım tabii olarak evladı Lutfî Efendi tarafından devam ettirilmiştir.

²⁹ Hâce Muhammed Lutfî, *Hulâsatü'l- Hakâyık ve Mektâbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*, Damla Yayınevi, İstanbul 2006, s. 191.

³⁰ Erzurum'un Pasinler ilçesinin eski adı.

³¹ Hüseyin Kutlu, *Hâce Muhammed Lutfî Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Damla Yayınevi, İstanbul 2006.

³² Nida Tüfekçi tarafından Raci Alkır'dan notaya alınan bu gazel, sözleri çok bozuk bir şekilde, TRT repertuarına türkû olarak girmiştir. Erzurum yöresine ait olan bu türkû “*Kadem Bastı*” adıyla bilinir. Özellikle Erzurum'da yaygın olan bu tür eserlerin musikideki karşılığı “tatyân”dır.

³³ Hüseyin Kutlu, *age.*, s. 27.

³⁴ Nakşibendî tarikatının Halidiye koluna intisap etmiş olan Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde tasavvuf önemli bir yer tutar. Erzurumlu Emrah Divânı'ndan tespit ettiğimiz bazı şiirlerde (özellikle aruzlu şiirlerde) “*dilber*” sözcüğünün Allah, Peygamber veya herhangi bir din büyüğü için kullanılmış olduğuna dair bariz bir ipucu bulamadığımızdan bu kullanımın ilk örneğini Emrah'ın vermiş olabileceğini maalesef söyleyemedik. Oysa bazı şiirlerde Emrah'ın bu kullanıma ilham olabileceği hissi uyanabilmektedir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Erzurum yöresinden bu kullanışa bir örnek de Âşık Mevlüt İhsani'ye aittir. 1928 yılında Erzurum'un Şenkaya ilçesine bağlı Kaynak köyünde dünyaya gelen Âşık Mevlüt İhsani'nin bir şiiri şu şekildedir:

*"Cihan yok iken var etti ervahın **dilber** senin
Kemalin, cemalindendir ahlakın **dilber** senin
Kurdu kandil-i hicapta adalet sarayını
Nice müddet karar etti otağın **dilber** senin*

*Cümlesinden evvel idin, neden geldin sonradan
Yüz igirmi dört bin nebi geldi geçti sıradan
Cümlesinden hub yaratmış, seni sevmiş Yaradan
Dikildi mağrip, maşrika bayrağın **dilber** senin*

*Geldi Amine Hatun'dan nice oldu mucizat
Kâbe ile secde etti cümle ağaç, yerde ot
Hep yüz üstü yere düştü çok kilise, nice put
Kadem basınca cihana ayağın **dilber** senin*

*Âşık olan maşukunun kapısında köledir
Bülbülün ah u zarıncı terin gonca güledir
Gerdanın bab-ı selamdır, başın arş-ı a'ladır
Cemalin bedr-i münirdir yanağın **dilber** senin*

*Varmayanlar küfre gider gösterdiğin rahınan
Âşıkların seni arar feryadınan, ahınan
Cemalin İsm-i A'zamdır, dilin Bismillah'ınan
Ve'ş-şemsi leyli yazılı dudağın **dilber** senin*

*"Emrahı binde bir âşık bulunmaz
Âşık-ı sâdıkin mihrî dolunmaz
Bu bâbda bizlere yasak olunmaz
Dilberler şâhının dergâhıdır bu"*

Emrah'ın, her iki âlemde de kendisinden başka sevdiği olmayacak bir sevgilisi (dilber) var ama bunun kim olduğunu kesinlikle bilmiyoruz. Tahminlerle hareket etmemek için burada örnek vermekle yetineceğiz:

*"....
Özünden gayrı yokdur sevdiğim dünyada vü ukbâda
Enîsim nâzeninim nev-civânım **dilberim** sensin
Bilürsen kim tarih-i aşk içre rehberim sensin"*

Aşağıda Emrah çıraklarından Gedaî ve Emrah kolundan diğer âşıklardan verdiğimiz örnek şiirlerde bu kullanımın yer alması Emrah'ın bu âşıklar ve Erzurum yöresi âşıklarına örnek olabileceği düşüncesini pekiştirmektedir.

Şiirler için bkz: Metin Karadağ, Erzurumlu Emrah Divânı, Uludağ Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Yayınları, Balıkesir 1990, s. 191, 336.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

*Bütün dünya güzelliğın edemezler netice
Kuduretin sevdiğisin, sensin yüceden yüce
Lutfeyle nur-ı envarın şu Mevlüt'e bir gece
Haşa asla anlatamam tırnağın **dilber** senin*"³⁵

Âşık Mevlüt İhsani ile ilgili çalışmasında³⁶, Dilaver Düzgün, "İhsani" mahlasını âşığa Lutfi Efendi'nin verdiğini ifade ederek sonraki sayfalarda şu bilgileri veriyor: "XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında yaşamış olan Doğu Anadolu'nun iki büyük şairi Çıldırılı Âşık Şenlik ve Narmanlı Âşık Sümmânî'nin ölümlerinden 15 yıl kadar sonra dünyaya gelen Mevlüt İhsani, kendisini hazır bir geleneğin ortasında bulmuştur."³⁷ Bu bilgilerden hareketle Mevlüt İhsani'nin şiirlerindeki bu kullanımı, ya kendisine mahlasını veren Alvarlı Lutfi Efendi'den ya da âşıklığına zemin hazırlayan Sümmânî'den etkilenerek ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. İhsani'den yarım asır önce "dilber senin" redifiyle Peygamber'e ithafen şiirler söyleyen Sümmânî'nin Erzurum ve çevresi âşıklık geleneği içerisinde İhsani'ye örnek olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla -muhtemeldir ki- İhsani bu şiirlerinde Sümmânî'den etkilenmiştir. İhsani'nin Peygamber için yazdığı bir başka şiirin ilk dördlüğü şöyledir:

*"Bir dilberin mecnunuyum
Nur cemalin ziya bize
Ta ezelden meftunuyum
Penah-ı Kibriya bize"*³⁸

Erzurum'un İspir ilçesine 60 km, Bayburt'a 32 km uzaklıkta ve başlangıçta İspir'e bağlıyken 1957'de Bayburt'a bağlanan Çamlıköz köyünde 1908'de dünyaya gelen ve 1959'da vefat eden Hak Âşık'ı Hicrânî ile ilgili çalışmasında Sabri Özcan San, bir rüya olayı ardından kendisine maneviyatta babasının Celalî olduğunun söylendiğini ifade etmektedir³⁹. Bayburtlu Celalî'den etkilenmiş olduğunu teyit eden bir gerçek de Hicrânî'nin "dilber" tabirini Allah, Peygamber ve din büyükleri için kullanmış olmasıdır.

Peygamber için söylediği bir şiirden örnek dördlük:

Bir gece manâda gördüm bir dilber

³⁵ Dilaver Düzgün, Âşık Mevlüt İhsani Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1997, Sayfa 33.

³⁶ Dilaver Düzgün,, age.

³⁷ Dilaver Düzgün,, age., s. 17.

³⁸ Dilaver Düzgün,, age., s. 231.

³⁹ Bkz: Sabri Özcan San, Âşık Hicrânî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 16.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

*Dolanır cenneti izleri Mim'de
Saki-i devrânda âb-ı hayatta
Halleri Errahmân yüzleri Mim'de⁴⁰*

Bir başka şiiirden örnek:

*Dedim **dilber** ile girem pinhane
Dedi şeyda bülbül müsün sen bana
Hop servi kameti dönmüş damene
Bezenmiş budağı gülleri Mim'de⁴¹*

İlahi Sevgili için söylediği şiiirden örnek:

*Biz ki bir **dilberin** mübtelastıyız
Layık dese de hoş demese de hoş
Serencam-ı aşkın kerbelastıyız
Âşık dese de hoş demese de hoş⁴²*

Hem Allah hem de Peygamber için söylediği şiiirden örnek:

*Sevda çöllerinde Hicrânî Gedâ
Çok yalvardım kalkmaz aradan perde
Benim nişanım var iki **dilberde**
Biri Elif⁴³ tedir birisi Mim'de⁴⁴*

Pîr'i için söylediği iki şiiirden örnek dörtlükler:

*Bir mah-ı **dilberde** kaldı nazarım
Sarrağ bulup açamadım pazarım
Hurufsuz hecede imlâ yazaraım
Kalem elin defter elin dal elin⁴⁵*

*Mestâne olmuşam ta kal û belâ
İfadem halloldu ol Arş-ı âlâ
Bir mah-ı dilbere oldum müptelâ
İsmi söylesem yâr ayanda mı⁴⁶*

Erzurumlu Emrah çiraklarından Bektaşî şair Beşiktaşlı Gedâî'den örnekler:

Hz. Ali için yazdığı koşmadan örnek dörtlük:

⁴⁰ Sabri Özcan San, age., s. 97.
⁴¹ Sabri Özcan San, age., s.100.
⁴² Sabri Özcan San, age., s.103.
⁴³ Arap harflerinin ilkidir. Allah adı bu harfle başladığı için Tek olan Allah'ı simgeler.
⁴⁴ Sabri Özcan San, age., s.140.
⁴⁵ Sabri Özcan San, age., s.163.
⁴⁶ Sabri Özcan San, age., s.186.

*Sevdim bir dilberi hublar serveri
Kızarmış ruhleri ter güle nisbet
Dudağı sükkeri kudret kevseri
Hâl-i hindûları fülûle nisbet⁴⁷*

Gedaî'nin yazdığı bir münacattan örnek:

*Gedaî yâr-ı sâdık buldum anı dâr-ı dünyâda
Ana ben cân ü dil verdiğimi fâşeylemem yâda
Nazîrin görmedim ol dilberin dünyâda ukbâda
Dilimde Kulhüvallah Ellezi Esrâ bu ma'nâda*

*O nevrete mekândan lâmekândır kimseler bilmez
Ne sultandır ne handır âlişandır kimseler bilmez⁴⁸*

“XIX. Asır Saz Şairlerinden Hengâmî” adlı kitabında Hengâmî'nin Beşiktaşlı Gedaî ile arkadaş olduğunu söyleyen Sadettin Nüzhet, onun Bektaşî tarikatine mensup olduğunu da ifade etmektedir.⁴⁹ Hengâmî'nin ayaklı semaî tarzında yazdığı bir naattan burada örnek verelim:

*Nice tarif edem mehdin bu âlemde senin dilber
Edem mehdin bu âlemde senin dilber ruyin enver
Bu âlemde senin dilber ruyin enver lebin sükker
Senin dilber ruyin enver lebin sükker saadettir⁵⁰*

Âşık Dertli'nin çırağı Geredeli Âşık Figanî'nin⁵¹ (1814- 1895) Peygamber için yazdığı bir gazel şu şekildedir:

*Güzellerde bir emsâlin bulunmaz serfiraz dilber
Mülûkâne edâ etvar olan nevrete naz dilber*

*Keman kaş üstüne kumral kıvırcık avrupâ uymuş
Mubârek cism-i penbe gülden hasıl beyaz dilber*

*Kaşınla kirpiğin olmuş müstehir hüsnüne meftun
Efendim “ahsen-i takvim”ine eyler niyaz dilber*

⁴⁷ Sadettin Nüzhet, XIX. Asır Saz Şairlerinden Beşiktaşlı Gedaî, Sühulet Kütüphanesi, s.44.

⁴⁸ Sadettin Nüzhet, age., s. 80

⁴⁹ Sadettin Nüzhet, XIX. Asır Saz Şairlerinden Hengâmî, Sühulet Kütüphanesi, s. 9.

⁵⁰ Sadettin Nüzhet, age., s. 42.

⁵¹ Bilgi için bk: Hayrettin İvgin, Geredeli aşık Figanî, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

*Beni medh ü senâ etti deyü incinme sultânım
Sana bu muhtasardan muhtasar vallah az **dilber***

*Figanî veş nice âşıkların vardır aman şâhım
Beni de defterinde mücrim edna babında yaz **dilber**⁵²*

Hacı Bektaş Tekkesi'ne mensup Zileli şairlerden Gulam Haydar'ın "derdime dermana geldim" redifli bir şiirinde Tanrı'ya yakarışını ifade eden şiiri şu dörtlülükle başlar:

*Ey benim sevdiğim **dilber**
Derdime dermana geldim
Senden gayrı yoktur kimsem
Derdime dermana geldim⁵³*

Elhamdü Zikriye tapşırmasıyla şiirler söyleyen Gulam Haydar'ın kızı Zileli halk ozanı Cemile'nin Hacı Bektaş için yazdığı bir şiir şu mısralarla başlar:

***Nazlı dilber** bu illerden gideli
Mecnunum şahımın yolunda bugün⁵⁴*

Yine Hacı Bektaş-ı Veli için yazıldığını "Bendesine beyan eder aslum Horasan deyî" mısraından anladığımız bir şiirde Zileli Sadık şöyle seslenmektedir:

*Nail oldum efendimin mübarek cemaline
Acep şahım bakmaz m'ola bendesinin haline
İntizarım ol **dilberin** lebinin zülaline
Sadık dil olmuş çağırır el- aman deyî⁵⁵*

Örneklerde görüldüğü gibi bazı Alevi- Bektaşî şairlerde de bu kullanıma rastlanmaktadır. Gerçek adı Kara Hüseyin olan ve Gemerek'te doğup Hekimhan'da vefat eden Bektaşî ozanı Âşık Sadık⁵⁶, in bazı şiirlerinde bu kullanıma rastlamaktayız.

Mürşidi Feyzullah Çelebi için söylediği şiirden örnek:

*Gezerken **dilbere** yolum düş oldu
Mübarek Cuma gecelerinde
Çok ağladım gözlerimden yaş geldi
Mübarek Cuma gecelerinde⁵⁷*

⁵² Hayrettin İvgin, age., s. 78.

⁵³ Mehmet Yardımcı, 16. Yüzyıldan Günümüze İz Bırakan Zileli Şairler, Zile Belediyesi Kültür Yayınları, Mayıs 2004. s.136.

⁵⁴ Mehmet Yardımcı, age., s.175.

⁵⁵ Mehmet Yardımcı, age., s.189.

⁵⁶ Âşık sadık hakkında bilgi için bk: İsmet Zeki Eyüboğlu, Âşık Sadık, Pencere Yayınları, İstanbul 1997.

⁵⁷ İsmet Zeki Eyüboğlu, Âşık Sadık, Pencere Yayınları, İstanbul 1997, s. 25.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Hz. Ali için söylediği şiiirden örnek:

*Bakınca Firdevs bağında
Duran **dilbere** aşk olsun
Hublar saf olmuş sağında
Horan **dilbere** aşk olsun⁵⁸*

İslam geleneğinde; büyük peygamberlerden olan Hz. Âdem “*Safıyyullah*”, Hz. İbrahim “*Halilullah*”, Hz. Musa “*Kelimullah*” ve Hz. İsa “*Ruhullah*” olarak nitelendirilmiştir. İslam Peygamber’i Hz. Muhammed için “*Habibullah*” yani Allah’ın Sevgilisi tabirinin kullanılması Peygamber’in sevgili olma yönünü daha çok öne çıkarmıştır. Hıristiyanlar için Hz. İsa “*Tanrı’nın Oğlu*” olarak görülürken Müslümanlar için Hz. Muhammed; Allah’ın kulu, elçisi ve sevgilisidir. İslam dinine mensup bütün milletlerin edebiyatlarına kadar yansıyan Peygamber sevgisi İslamiyet’in kabulüyle biçimlenen Türk edebiyatında da sıklıkla işlenmiştir. Divan ve halk şairleri, modern şair ve yazarlar eserlerinde Peygamber’i kendilerince övmüş; bu konuda birbirinden güzel eserler vermişlerdir. Türk edebiyatında Peygamber’e atfedilen şiiirler arasında klasik hüviyet kazanmış olanlar dahi vardır ki Süleyman Çelebi’nin “*Mevlid-i Şerif*”i Türk toplumunun nazarında kutsiyet kazanmış bir eserdir. Peygamber’in damadı Hz. Ali, Müslümanların çok sevdiği ve hakkında fazlaca şiiir söylenen diğer bir şahıstır. Müslüman sanatçıların Peygamber’e olan sevgilerini dile getirirken kullandıkları tabirleri zaman zaman Hz. Ali için de kullanmış olmaları bu sevgiyi gösteren bir delildir.

Divan ve halk şiiirinde sıkça yer alan “*dilber*” ifadesi Farsçadan dilimize geçmiş ve edebiyatımızda “*sevgili, güzel kadın*” anlamında kullanılmaktadır. Bazı halk şairlerinin Allah, Peygamber, Kur’ân-ı Kerim ve bazı din büyüklerini bu ifade ile tasvir ettiğini görmekteyiz. Bu şairler yoğun olarak Peygamber’e olan sevgilerini şiiirlerinde bu tabirle dile getirmişlerdir. “*Habibullah*” sıfatıyla anılan Hz. Muhammed için “*dilber*” isnadı Peygamber’in “*Allah’ın Sevgilisi*” olma hüviyetinin sonucudur.⁵⁹ Aynı coğrafyada yaşayan bazı şairler tarafından bu tabire yeni bir anlam yüklenmesi sonucunda kavramın mahalli bir hususiyet kazanması örnek şiiirlerle böylece teyit edilmiştir.

⁵⁸ İsmet Zeki Eyüboğlu, age., s. 74.

⁵⁹ Bu tabirin bazı şiiirlerde Allah, Hz. Ali ve din büyüklerine isnat edildiğini yukarıda örnekleriyle gösterdik.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

KAYNAKÇA

- ASLANOĞLU, İbrahim; Âşık Seyit Türk, Sivas Valiliği Halk Eğitimi Başkanlığı Yayınları, Sivas 1967.
- ASLANOĞLU, İbrahim; Âşık Veli Hayatı, Kişiliği, Deyişleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı M.F.A.A.D. Yayınları, Ankara 1984.
- BAŞGÖZ, İlhan, Âşık Ali İzzet Özkan Yaşamı, Sanatı, Şiirleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1979.
- DÜZGÜN, Dilaver; Âşık Mevlüt İhsani Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1997.
- DÜZGÜN, Dilaver; Âşık Mustafa Ruhani Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1997.
- DÜZGÜN, Dilaver; Âşık Yaşar Reyhani Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1997.
- Ebyat-ı Ağlarbaba Hazretleri, (Künyesiz).
- ERGUN, Sadettin Nüzhet; XIX. Asır Saz Şairlerinden Beşiktaşlı Gedaî, Sühulet Kütüphanesi.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet; XIX. Asır Saz Şairlerinden Hengâmî, Sühulet Kütüphanesi,
- ERKAL, Abdulkadir; Âşık Sümmânî, Fenomen Yayınevi, Erzurum 2007.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki; Âşık Sadık, Pencere Yayınları, İstanbul 1997.
- FUZÛLÎ; Dâstân-ı Leylî vü Mecnûn, Haz: Muhammed Nur Doğan, Çantay Kitabevi, İstanbul 1996.
- GÜNDOĞDU, Cengiz; "Âşık Sümmânî'de Aşkın Metafiziği", Tasavvuf, S.8, 2007, ss. 113-154.
- GÜNEY, Eflatun Cem; GÜNEY, Çetin Eflatun, Erzurumlu Emrah, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1975.
- Hâce Muhammed Lutfi; Hulâsatü'l- Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfi, Damla Yayınevi, İstanbul 2006.
- İbrahim Cûdî Efendi; Lügat-i Cûdî, Haz: İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar, TDK, Ankara 2006.
- İVGİN, Hayrettin; Geredeli aşık Figânî, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

- İVGİN, Hayrettin; Âşık Sıtkı Baba, Emel Matbaacılık, Ankara 1976.
- KARADAĞ, Metin; Erzurumlu Emrah Divanı, Uludağ Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Yayınları, Balıkesir 1990.
- KARDEŞ, Mehmet; Meşhur Saz Şairi Âşık Sümmânî, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1963.
- KESKİN, Özgen; Türk Saz Şairliği ve Ardanuçlu Efkârî, Öner Matbaası, Bursa 1984.
- KURNAZ, Cemal; TATCI, Mustafa, Bayburtlu Celâlî ve Şiir Dünyası, M.E.B. Yayınları, Ankara 2000.
- KUTLU, Hüseyin; Hâce Muhammed Lutfî Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, Damla Yayınevi, İstanbul 2006.
- MACİT, Muhsin; Erzurumlu Zihnî Divanı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- MAKAL, Tahir Kutsi; Âşık Hasan Dede, Toker Yayınları, İstanbul 1997.
- ÖZDEMİR, Ahmet; Kelkitli Âşık Serdarî Hayatı, Sanatı ve Şiirleri, Kent Basımevi, İstanbul 1993.
- ÖZER, Ahmet; Türk Edebiyatında Naatler, Kaynak Yayınları, İzmir 2008.
- SAKAOĞLU, Saim; Bayburtlu Zihni, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988.
- SAKAOĞLU, Saim; Ercişli Emrah, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- SAKAOĞLU, Saim; Karaca Oğlan, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- SAN, Sabri Özcan; Âşık Hicrânî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal; “Yunus Şiirlerini Ayırt Etmeye Yönelik Bazı Tespitler”, Journal of Turkish Studies, Volume 28/II, 2004.
- TUNA, Kenan; Erzurum Türküleri ve Nazariyatı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, tarihsiz.
- Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri), TDK, Ankara, Haziran 1989.
- Türkçe Sözlük, c. 1, TDK, Ankara 1998.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

-
- YARDIMCI, Mehmet; 16. Yüzyıldan Günümüze İz Bırakan Zileli Şairler, Zile Belediyesi Kültür Yayınları, Mayıs 2004.
- YILMAZ, Mehmet; Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.
- YÜKSEL, Hasan Avni; Âşık Seyrânî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.